

## Om Andelsvirksomhed og Fællesindkøb i Landbruget.

Af

V. Maar,

Lektor ved Landbohøjskolen.

En Samvirken mellem Jordbrugerne i direkte produktivt Øjemed har fundet Sted fra ældgammel Tid her i Landet; man ser det i Fællesskabet i Jorddyrkingen og i Kreaturerne Røgtning før de store Landboreformers Tid. Efter at denne Samvirken ved Gennemførelsen af Landboreformerne i det væsentlige var ophørt, dannedes der efterhaanden en Mængde Landboreninger Landet over, især efter 1840; men disse Foreninger have i Reglen haft andre Formaal, særlig søgt at udbrede Kundskaber gennem Foredrag og Diskussioner, Dyrskuer, Udstillinger og Præmieringer af forskellig Art. Først i den sidste Snæs Aar have de Sammenslutninger faaet nogen større Betydning, som gaa ud paa Køb i Fællesskab, og først i det sidste Aarti have Foreningerne til Drift i Fællesskab faaet almindelig Udbredelse, en Udbredelse, der da ogsaa er sket i Stormskridt. Hvad der særlig har henledet den almindelige Opmærksomhed paa denne Sag, er det

store Antal Andelsmejerier og Andelssvineslagterier, der i Løbet af faa Aar ere indrettede her i Landet.

En Sammenslutning mellem enkelte Erhvervsdrivende i lignende Formaal som fornævnte er jo i vor Tid saa almindelig, er anset for saa berettiget og har bragt saa store Fordele, at det mærkelige ved Landbrugets Sammenslutninger nærmest synes at være, at disse Foreninger først i de senere Aar have naaet et større Omfang.

For at forstaa den hele saakaldte Andelsbevægelse, dens økonomiske Berettigelse og paa den anden Side de Afveje, den kan lede ind paa, samt Grundene til, at den netop i de senere Aar har naaet en forholdsvis stærk Udvikling, vil det være nødvendigt at kaste et Blik paa nogle Sider af Landbrugets Udvikling i de senere Aar.

Landbruget er konservativt og langsomt bevægeligt, og de ledende Tanker trænge her langsommere igennem end paa andre Erhvervsgrenes Omraade. At ogsaa Associationsprincippet har været lang Tid om at gøres frugtbringende i Landbruget, er saa meget lettere forklarligt, som den spredte Beliggenhed af de enkelte Landbrug, de mindre Jordbrugeres Mangel paa Bevægelighed og maaske ikke mindst en indgroet Følelse af Mistro netop blandt de mindre Landbrugere særlig maatte lægge Hindringer i Vejen paa dette Omraade.

I denne almindelige konservative Tendens hos Landbruget ser jeg altsaa én væsentlig Faktor til, at Foreningslivet i en saa vigtig Retning indtil for kort siden kun havde en ringe Udvikling. En anden Grund søger jeg deri, at den egentlige Pengeøkonomi saa sent trænger igennem i Landbruget og deri, at den

økonomiske Forbindelse, i hvilken det enkelte Landbrug, særlig det lille, traadte med andre Erhvervsgrene, fra gammel Tid var ringe og egentlig først i den sidste Menneskealder har naaet et betydeligt Omfang.

Det er bekendt, at hvert Landbrug, særlig blandt de smaa, indtil langt ned mod vor Tid i produktiv Henseende næsten dannede et afsluttet Hele. Hvad Beboerne brugte, og hvad der krævedes til Bedriftens Førelse, produceredes for den allerstørste Del paa Gaarden, og selv ved Afgifterne til det offentlige, traadte Naturalpræstationer tildels i Stedet for Penge. Men selv efter at Pengeøkonomien i Landbruget til en vis Grad var trængt igennem, var dog den lille Landbrugers Pengeomsætning ringe, fordi han arbejdede med en lille Kapital og i det Hele ikke producerede meget.

I den sidste Menneskealder er imidlertid den i Landbruget anvendte Driftskapital stegen overordentlig stærkt, samtidig er Pengeøkonomien mere og mere traadt i Naturaløkonomiens Sted, og paa Grund af den mere sammensatte Karakter af Landbrugets Teknik har Landbruget stærkt forøget sin Pengeomsætning. Det er tilstrækkeligt her at minde om den store Udvikling i Landbrugets Bygninger, den forøgede Forbrug af Arbejdskraft, som krævedes til Grundforbedringer, fuldkomnere Behandling af Jorden, Kreaturerne og af de større Afgrøder; om den store Udbredelse af forbedrede Maskiner, Anvendelsen af indkøbte Foderstoffer, Oliekager, Klid osv., af Kunstgødning, Kul m. m.

I det sidste Par Menneskealdre er der i det danske Landbrug indført en lang Række tekniske Forbedringer, som bragte de derpaa anvendte Penge ind med gode Renter, og samtidig havde i det Hele Konjunkturerne

været opadgaaende. Af saadanne tekniske Fremskridt kan nævnes Opdyrkningen af tidligere mindre stærkt benyttet Jord, Mergling, bedre Behandling af Jorden, Dræning, den almindelige Indførelse af Maskiner, Om-svinget fra Kornsalg til Salg af Husdyrprodukter, Husdyr-racernes Forædling, de mange Forbedringer paa Mejerivæsnets Omraade. Alt dette gjorde det muligt at forøge Nettoindtægten af Landbruget stærkt gennem en Forøgelse af Bruttoudbyttet, og man vænnede sig derved til at være mindre nøjeregnende med Udgiftssiden, bl. a. ogsaa med Priserne paa de indkøbte Produktionsfornødenheder og Mellemlandernes Fortjeneste. Under saadanne Forhold opstaar da en talrig Klasse Mellemlandere, til hvilke Landmanden har særlig Trang, saalænge han er lidet vandt til en stærk Pengeomsætning og ikke er tilstrækkelig uddannet paa dette Omraade.

Imidlertid indtraadte en Standsning i Rækken af stærkt og hurtigt virkende Fremskridt, under hvilke Prisen paa Jord var stegen til det 6- eller 7-dobbelte, medens Gælden var voxet enormt, og da man ikke mere saa let som tidligere kunde forøge Bruttoudbyttet, begyndte man mere og mere at undersøge Regnskabet Udgiftsside og fandt, at der her var adskilligt at gøre.

Den hele sociale Udvikling i den sidste Menneskealder havde imidlertid bidraget meget til at aabne Landbefolkningens Øjne for Associationsprincipets Betydning, og det var naturligt, at man tyede hertil ogsaa for at opnaa Fordele paa Produktionens Omraade og for at styrke Stillingen i den økonomiske Omsætning, hvor den enkelte Jordbruger ofte staar forholdsvis svag. Allerede for en Snes Aar siden optog enkelte Landbo-

foreninger Fællesindkøb blandt deres Formaal, hist og her traadte større eller mindre Kredse af Landmænd sammen i lignende Øjemed og valgte en Forretningsfører. Det er dog egentlig først i 80erne, at der kommer Fart i Bevægelsen.

En stor Betydning fik her Nedgangen i Konjunkturerne, som bevirkede, at man begyndte at undersøge Regnskaberne langt skarpere end tidligere, og at søge at indføre Besparelser i Driftsomkostningerne. Der begynder da en livlig Agitation, som ogsaa tages i den politiske Strids Tjeneste, for Oprettelse af Andelsforetagender af alle Slags og for Fællesindkøb, og den hele Bevægelse faar stærk Vind i Sejlene derved, at en enkelt Art af disse Foretagender, Andelsmejerierne, lykkedes saa mærkværdigt godt.

Jeg skal ikke forsøge at komme ind paa en systematisk Fremstilling af alle de forskellige Former for Andelsvirksomhed og Fællesomsætning paa Landbrugets Omraade, men nævne nogle af de vigtigste og derefter fremdrage de Former, der hidtil have naaet den største praktiske Betydning her i Landet.

Blandt de egentlige Produktionsforeninger kan nævnes: Foreninger til Andelsdrift af Mejeri, Bryggeri og Bageri, Slagteri; Roesukkerfabriker; Fabriker til videre Behandling af Frugt. Blandt de Varer, som indkøbes i Fællesskab af Foreninger af Landmænd, maa nævnes: Foderstoffer, Kunstgødning, Markfrø, Sædekorn, Husdyr af forskellig Art, Maskiner. Blandt Genstande for Fællesafsætning kan nævnes: Mejeriprodukter, Slagtekvæg, Avlsdyr, Frø og Sædekorn, Æg, Frugt.

Endnu kan nævnes som særlige Former: Foreninger

til Grundforbedringer, f. Ex. Engvanding, samt de saakaldte Kvægavls- og Hesteavlsforeninger.

Ved Andelsmejerier forstaaes saadanne Mejerianlæg, som ejes og drives af flere Jordbrugere i Forening ved Hjælp af en lønnet Bestyrer og saaledes, at Mejeriet betaler en vis Pris for Mælken kort efter Modtagelsen, medens det eventuelle Overskud af Driften senere fordeles. Ved Fællesmejerier forstaaes Mejerier, der ejes af en enkelt Mand, som i Reglen ikke selv er Jordbruger; han køber Mælken af de omboende Jordbrugere og behandler den for egen Regning.

Efter Meddelelse fra Konsulent B. Bøggild findes der i Øjeblikket henved 1000 Andelsmejerier her i Landet, altsaa omtrent lige saa mange Andelsmejerier som Præstegaarde; en Del af dem ere dog temmelig smaa. Af Fællesmejerier findes kun et Par Hundrede. Ret almindeligt er det, at store Gaarde købe Mælk fra de omliggende mindre Jordbrugere og behandle denne Mælk sammen med deres egen.

Fordelene ved, at Mælken fra flere mindre Jordbrug behandles under Et, ere saa store og iøjnefaldende, naar det drejer sig om at fremstille Varer af god Kvalitet og tjenlige til Export, at man allerede for mange Aar siden har forsøgt derpaa og bygget Fællesmejerier. Disse havde imidlertid kun en temmelig ringe Fremgang; der manglede ofte Kapital, det var vanskeligt at kontrollere Godheden af den købte Mælk og at faa Jordbrugerne til at sælge til Priser, der sikrede Mejeristen en passende Fortjeneste; især maatte man dog kæmpe med tekniske Vanskeligheder. Mælken maatte køres en længere Strækning, ofte uden at være

tilstrækkelig omhyggelig behandlet, og dette var Aarsag til, at man ofte hverken kunde faa det fulde Produktionsudbytte eller den fineste Kvalitet. Andelsmejerierne have derimod haft en langt gunstigere Fremgang. Det angives almindelig, at de første Andelsmejerier i Danmark anlagdes i Vardeegnen 1882, og snart fandt Systemet Efterlignere Landet over, saa at man nu er naat op til det før nævnte betydelige Tal, 1000, i en forholdsvis kort Aarrække. En meget betydelig Kapital, som jeg anslaaer til henved en Snes Millioner Kroner, er medgaaet til disse Anlæg. Et mægtigt Stød fremad fik den hele Fremgangsmaade ved Centrifugens Forbedring og almindelige Udbredelse. I 1881 skal der have været omtrent 100 Centrifuger i Brug i danske Mejerier; men allerede 1886 var der over 1700 Centrifuger i daglig Anvendelse her i Landet\*). Centrifugens Hovedbetydning er, at der ved dens Anvendelse opnaas en fuldstændigere og hurtigere Udskillelse af Fløden fra Mælken, og særlig den hurtige Udskillelse faar Betydning for Behandling af den Mælk, der er samlet sammen fra mange Steder og ofte saaledes behandlet, at den ikke taaler lang Henstand.

Ligeledes er den hurtige Udbredelse af Andelsmejerierne i høj Grad lettet ved den Stab af sagkyndige Mejerikonsulenter, som tidligere var uddannet og er forøget betydeligt i de senere Aar. Andels- og Fællesmejerierne kunde bygge sikkert paa de Erfaringer, der forelaa fra de større Mejeriers Drift.

Andels- og Fællesmejeriernes Betydning ses bedst

---

\*) B. Bøggild: Andelsmælkerier. København. 1887.

af den Mængde Mælk, de behandle. Konsulent Bøggild har i saa Henseende meddelt mig, at han antager, at Mælken af  $\frac{5}{7}$  af alle egentlig mælkeproducerende Køer i Landet behandles i Andels- eller Fællesmejerier, og regner man Landets samlede Smørproduktion for Tiden til noget over 1 Mill. Centner, leverer Fællesmejeridriften aarlig Smør til en Værdi af henved 70 Mill. Kr.

Fordelene ved Andelsmejerierne have været store: de have gjort det muligt, at den hele store Mængde af Landets mindre Jordbrugere — og det er selvfølgelig for dem, at disse Mejerier have den store Betydning — kunne levere fint og ensartet, til Udførsel tjenligt Smør, og at de kunne udvinde mere Smør af samme Mængde Mælk; de have aabnet Øjnene paa den lille Jordbruger for Betydningen af en stærk Mælkeproduktion og derved givet Stødet til en langt skarpere Kontrol med de enkelte Dyrs Produktionsevne og en ivrig Arbejden for Forbedring af denne. De have endelig givet Stødet til en meget stærkere Fodring og dermed til en Forøgelse af Jordens Gødningskraft.

Den Forbedring i Kvaliteten af Smør fra mindre Kvæghold, som har fundet Sted samtidig med Andels- og Fællesmejeriers Udvikling, belyses ret godt af Priserne. I Kapitelstaxten har man et nogenlunde brugeligt Udtryk for Hovedmassen af Smør fra Bøndergaardene og endnu mindre Brug, medens højeste Notering tidligere væsentlig gjaldt de større Gaardes Smør, Herregaardssmørret.



Disse Priser stille sig saaledes:

	Højeste Notering pr. 100 Pd.	Kapitelstaxt (Ribe Stift) pr. 100 Pd.
1875—79 .....	116 Kr.	85 Kr.
1880—84 .....	115 -	91 -
1885—89 .....	95 -	90 -
1890 .....	92 -	94 -

Det fremgaar heraf, hvorledes der har været en betydelig Nedgang i »Højeste Notering«, medens Kapitelstaxten har været i Stigen; i 1875—79 er højeste Notering 31 Kr. højere end Kapitelstaxten, 1890 er højeste Notering lavere end Kapitelstaxten; medens altsaa Herregaardene og de mere fremskredne blandt de mindre Producenter har haft en Nedgang i Prisen paa deres Smør i den sidste halve Snes Aar paa omtr. 20 pCt., er Smørret fra den store Hovedmængde af smaa Jordbrugere steget 6 pCt. Hvad dette betyder, naar de  $\frac{3}{4}$  af Kørne findes i mindre Besætninger, er let at se. Denne Fremgang skyldes ikke udelukkende, men dog for en væsentlig Del Andelsmejerierne.

Den samtidig med Andelsmejeriernes Udvikling stigende Smørproduktion ses af Overskudsudførslen af Smør. I de første Aar af 80erne var denne kun en Snes Mill. Pd., men i de 4 sidste Landbrugsaar (Okt.—Septb.) har den været henholdsvis 35, 47, 52 og  $65\frac{1}{2}$  Mill. Pd. Her maa dog tages Hensyn til den tiltagende Anvendelse af Margarine, i det sidste Aar henved 10 Mill. Pd. Anvendelsen af Kraftfoder har ligeledes været i stærk Stigen samtidig med Andelsmejeriernes Udvikling, idet den store Indtægt af Mælken, som naedes derved, animerede til at producere mere, og paa

den ene Side til at udvikle Køernes Produktionsevne, paa den anden Side til at fodre stærkere. I Begyndelsen af 80erne indførtes kun for 5—6 Mill. Kr. Klid og Oliekager, men i de sidste Aar for henved en Sned Mill. Kr., foruden at der indføres meget Korn, som anvendes til Kreaturfoder.

Den betydelig forøgede Indtægt, som Mejeridriften som Andelsforetagende bragte de mindre Jordbrugere, har vakt og skærpet Sansen for denne Art Foretagender hos dem, og dette har vistnok været en stærkt medvirkende Aarsag til, at Oprettelsen af Andelssvine-slagterier gik saa let.

Ligesom Centrifugen gav det stærkeste Stød til Anlægget af Andelsmejerierne, gav den smitsomme Sygdom, der udbrød blandt Svinene i Efteraaret 1887, Stødet til Anlæg af Andelssvineslagterier. Tyskland, som havde absorberet den største Del af vor Svineudførsel, lukkede pludselig, og for at kunne benytte England som Afsætningsplads maatte man herhjemme slagte den Del af Svinene, der tidligere vare gaaede levende til Tyskland. Denne Udførsel var i Aaret umiddelbart før Svinesygdommens Udbrud mere end  $\frac{1}{4}$  Mill. Svin, saa at der i Virkeligheden paa engang blev Brug for flere Svineslagterier. I 1887 oprettedes 1 Andelsslagteri, i 1888 oprettedes 6 og i 1889 et lignende Antal, saa at der ved Slutningen af 1889 var 14 Andelsslagterier, som formentlig repræsenterede en Værdi af et Par Millioner Kroner. Medens Andels-slagteriernes Antal var omtrent lige saa stort som de andre Svineslagterier her i Landet, kan det ikke antages, at de leverede lige saa stort Produkt, da flere

Privatslagterier ere meget store; man vil neppe fejle meget, naar man antager, at de leverede omtrent  $\frac{1}{3}$  af den hele Masse Flæsk.

Medens Andelsmejerierne væsentlig have hævet Værdien og Mængden af det Landbrugsprodukt, som de behandle, og haft en ikke uvæsentlig Indflydelse paa hele Landbruget, gælder noget saadant ikke om Andels-svineslagterierne. Disse have nærmest deres Betydning over for manglende Konkurrence i Svinehandlen, hvorved Landmanden faar for lave Priser; hvilken Betydning de have paa dette Omraade, ligger neppe endnu klart nok for. Hvis de virkelig skulle komme til at spille en virksom Rolle paa dette Omraade, maatte der sandsynligvis kræves en stor og vel ledet Samarbejden blandt Landmændene.

Da Indførselsforbudet mod Svin fra Danmark til Tyskland var hævet i 1890, gik i dette Aar en stor Mængde levende Svin til Tyskland, hvilket maatte fremkalde ugunstige Forhold for mange Svineslagterier, saa meget mere, som deres Antal allerede var for stort til, at de alle kunne have Arbejde nok.

Andre Andelsslagterier end for Svin bestaa, saavidt mig bekendt, ikke her i Landet. Tanken har været fremme, og i Udlandet har der allerede i en Del Aar været agiteret stærkt for Dannelsen af saadanne Slagterier. I en Del Byer i Tyskland og England har man oprettet saadanne Andelsslagterier, og nogle af dem skulle gaa ret godt; andre have dog igen maattet standse, og det synes som denne Art Andelsforetagender har særlige Vanskeligheder at kæmpe med. Fordelen ved Slagterier for Hornkvæg, Faar osv., der ejedes og

dreves af Landmænd, skulde dels være, at man undgik overflødige Mellemmænd, men dels ogsaa en retfærdigere Betalingsmaade, saa at hver Landmand fik Betaling i Forhold til Slagtevægten af Dyret, medens han nu ofte sælger efter levende Vægt eller paa Slump.

Det heldige Resultat af Andelsmejeriernes Virksomhed har direkte og indirekte fremmet Dannelsen af Foreninger sigtende til at fremme det danske Malkekvægs Udvikling, de saakaldte Kvægavlsforeninger, der sikkert ville faa en meget gavnlig Indflydelse. En saadan Kvægavlsforening dannes ved Sammenslutning af flere, i Reglen mindre, Landmænd, der i Fællesskab anskaffe en Tyr; tillige virkes ved Vejledning i Avlen. Det bliver derved muligt at komme ud over den Vanskelighed, som ligger i, at de mindre Landbrugere meget ofte benytte daarlige Tyre til Avl, hvorved Racens Udvikling hæmmes. Da disse Foreninger imidlertid i Reglen ikke have anden Ejendom end Tyren, gaar deres Virksomhed mindre ud paa direkte økonomisk Virksomhed end paa Frugtbargørelse af Sagkundskaben.

Noget lignende gælder om de saakaldte Hesteavlsforeninger.

I Jylland var der i Efteraaret 1890 200 Kvægavlsforeninger. Den største Del af disse vare atter grupperede i Fællesforeninger, af hvilke fandtes 8, omfattende ialt 168 Kvægavlsforeninger. Omtr. 4000 Kvægholdere ere Medlemmer af de jyske Kvægavlsforeninger, kun 3—4 pCt. af det hele Tal af Kvægholdere. Paa Øerne findes henimod 150 Foreninger, der kunne antages at omfatte 8000—9000 Køer. Flere af disse Foreninger

ere sammensluttede under Fællesledelse; nylig er der for hele Sjælland dannet en Centralforening\*).

Den første Hesteavlsforening stiftedes i 1887; det nuværende Antal i Jylland udgør omtr. 50; nogle heraf ere dog Aktieselskaber. Disse Foreninger eje i Reglen en Hingst; de virke ikke alene ved Indkøb af denne, men tillige vejledende ved Hesteavlen. Flertallet af Hesteavlsforeningerne i Jylland ere Medlemmer af »de samvirkende Hesteavlsforeninger«.

Paa Øerne er der godt en Snes Hesteavlsforeninger; men Tallet er lidt usikkert, da flere Foreninger, der egentlig ere Aktieselskaber, kalde sig Hesteavlsforeninger\*\*).

Før jeg kommer til de egentlige Fællesindkøbs- og Afsætningsforeninger, er der endnu at nævne nogle Foreninger, der gaa ud paa Samvirken til Iværksættelse af Grundforbedringer, Engvanding, Plantning m. m. Da Hedeselskabet har spillet en stor Rolle ved disse Foreningers Dannelse, har jeg henvendt mig til Formanden for det nævnte Selskab, Oberstløjtenant E. Dalgas om Oplysning, og den Meddelelse, han har haft den Godhed at sende mig, lyder i det Væsentlige saaledes:

»Af Foreninger har Hedeselskabet dannet en overmaade stor Mængde, nemlig:

1) Vedk. Anlæg af Engvandingskanaler og disses senere Benyttelse. De kaldes Kanalinteressent-

---

\*) Efter Meddelelse fra Statskonsulent Mørkeberg.

\*\*\*) Efter Meddelelse fra Statskonsulent Jensen.

skaber, og deres Antal er netop 100 for de fuldførte Kanalers Vedkommende; de andre Interessentskaber ere endnu ikke traadte i Virksomhed. Medlemmernes Antal kan jeg ikke opgive; hele vort Kanal-Arkiv brændte ifjor Sommer i Hesselvig; ved de største Kanaler er der 50 à 100 Medlemmer, ved de mindste 2 à 3 do.; i Gennemsnit er der vel 20, og ialt 2000 Medlemmer. Kanalerne, som ere byggede, have ialt en Længde af 48 Mil og have kostet over 1 Mill. Kroner; de vande ca. 12,000 Tdr. Land, og disse Enges Værdi er ca. 5 Mill. Kroner. Kanalinteressenterne have selv betalt Udgifterne, naar undtages et mindre Tilskud fra Hedeselskabet (20,000 Kr.) og Udgiften ved Selskabets gratis Vejledning, der ganske vist i Løbet af 25 Aar udgør henved 200,000 Kr.

2) Af de 571 større Plantager, som Hedeselskabet nu styrer, ejes en Del af Aktieselskaber, hvis enkelte Medlemmer have Anpart i Forhold til deres Aktiebeløb, en anden Del af Interessentskaber, hvis enkelte Medlemmer have sluttet sig sammen om Tilplantning af deres egne Lodder, der støde op til hinanden, saaledes at Medlemmerne hver for sig beholde Ejendomsretten over disse deres egne Lodder. Her fra Hovedkontoret kan der ikke gives aldeles nøjagtig Oplysning om, hvilke Plantager der ere Aktie- eller Interessent-Foretagender, og især ikke hvormange Medlemmer, der er i hver Forening. Nøjagtig Oplysning herom kan vel erholdes, men igennem Funktionærene, og det vil tage Tid. Efter Hovedkontorets Bøger er der: a) 47 Plantageaktieselskaber, som tilplante ialt 8275 Tdr. Land, b) 97 Interessentskaber, som tilplante 7524 Tdr. Land, og i alt væsentligt er

dette rigtigt. For Aktieselskabernes Vedkommende kan omtrentlig gaas ud fra, at der et Medlem for hver 3 à 5 Tdr. Land, altsaa ialt c. 2000 Medlemmer. For Interessentskabernes Vedkommende kan antages, at der er i Gennemsnit 3 Medlemmer i hvert Interessentskab, altsaa ialt 300 Medlemmer. For begge Slags Foreninger kan der omtrentlig angives, at der er tilplantet Halvdelen af Arealet med en Udgift af mellem 20 og 80 Kr. pr. Td. Land (foruden Jordværdi), altsaa at der ialt omtrentlig er anvendt c. 300,000 Kr., hvoraf Staten har tilskudt en Fjerdedel eller 75,000 Kr. De Plantager, som ejes af Enkeltmand, udgøre Resten af de 571 førnævnte, altsaa 427 Plantager indeholdende 31,000 Tdr. Land.

3) Hedeselskabet har i de sidste 3 Aar stiftet 38 Have- og Plantningsforeninger, hvis Formaal er at plante omkring Gaarde og Haver og især levende Hegn. Foreningerne omfatte Jyllands vestlige 300 Kv.-Mil, og i dem findes 170 Bestyrelsesmedlemmer, 772 Kredsforstandere og c. 15,000 Medlemmer. Foreningerne erholde Statstilskud gennem Hedeselskabet, saaledes at Tilskudet anvendes til Halvdelen af Udgiften ved Indkøb af Planterne, altsaa saaledes, at Medlemmerne selv betale den anden Halvdel. Statstilskudet har i 1890 været 35,000 Kr., i 1891 bliver det 36,000 Kr. I 1890 er der anskaffet og plantet for c. 70,000 Kr. Planter, især Fyr og Hvidgran. En nøjagtig Liste over hele denne højst interessante Virksomhed hos disse Foreninger er under Arbejde.

Alle disse mange forskellige Foreninger danne i Forbindelse med Hedeselskabet paa en Maade en stor Forening. Hedeselskabet selv har c. 3700 Medlemmer.

der aarligt bidrage c. 25,000 Kr. til Hedesagens Fremme.◄

Andelsbagerier findes enkelte Steder, men synes dog kun at være tilstede i ringe Mængde; i Stevns findes nogle, vistnok en halv Snes, Andelsbagerier og ligeledes et Andelsbryggeri; ogsaa i Fredericia findes et Andelsbageri.

Af Andels-Roesukkerfabriker findes kun en eneste, den af afdøde Gehejmekonferensraad Tesdorpf ved Nykøbing paa Falster i Midten af 80erne anlagte Fabrik.

Blandt Indkøbsforeninger forbigaar jeg de egentlige Brugsforeninger, der ere vel kendte, og indskrænker mig til at omtale de Fællesindkøb, der gaa ud paa at skaffe Landmændene deres Produktionsfornødenheder.

De vigtigste Genstande for disse Foreningers Virksomhed er Foderstoffer (Oljekager, Klid osv.), Kunstgødning samt Kløver- og Græsfrø. Bedømmelsen af disse Varer, der ere af meget forskellig Kvalitet og undertiden forfalskede, fordrer en Sagkundskab, som almindelig ikke kan ventes hos den mindre Jordbruger, hvorimod denne Bedømmelse og en passende Kontrol uden Vanskelighed kan foretages, naar Indkøbet foretages i det Større af særlig sagkyndige Folk og med Benyttelse af de Kontrolmidler, man nuomstunder har let Adgang til. Ved et saadant Fællesindkøb opnaar Landmanden derfor, at han faar Varer, der staa i et passende Forhold til Prisen; men der følger tillige en anden stor Fordel med, idet en saadan Omsætning foregaar kontant; herved bidrages til, at der ikke foretages



tetsindige Udgifter, og dernæst til, at Landmanden ikke saa let taber sin økonomiske Uafhængighed ved at faa Forskud hos den Handlende.

For saa vidt mulig at belyse det Omfang, som Fællesindkøbene for Øjeblikket have, har jeg henvendt mig til de større Forretninger, der omfatte denne Opgave og aarlig offentliggøre deres Omsætning; ligeledes har jeg søgt Oplysning hos de Foreninger, der kun have mindre Omsætning eller virke mere i Stilhed, og hvis Adresser velvillig ere mig meddelte af Landhus-holdningsselskabets Konsulent i Kontrollen med Foderstoffer og Kunstgødning, Professor Stein, samt af Direktøren for Markfrøkontrollen Lektor Rostrup. De fleste af disse Foreninger, ialt henved 30, have meget beredvillig meddelt mig de ønskede Oplysninger, men nogle have ikke ønsket Offentliggørelse deraf, saa at jeg ikke kan give en almindelig Fortegnelse.

Den samlede Sum, for hvilken disse Foreninger aarlig i det sidste Forretningsaar have indkøbt, var for Foderstoffer henved 1 Million Kr., for Kunstgødning omtr.  $\frac{1}{4}$  Million Kr., for Markfrø 200,000 Kr. Dette udgør kun nogle faa Procent af det hele Forbrugs Værdi og forholdsvis mindst for Foderstoffer, af hvilke der nu alene indføres for en Snes Millioner Kroner. Mange af disse Foreninger gøre dog meget smaa Omsætninger. Blandt de større kan nævnes:

De samvirkende sjællandske Landboforeningers Indkøbsforretning af Foderstoffer har ifølge Meddelelse fra Formanden i vedkommende Udvalg af Bestyrelsen, Kaptajn Dons, indkøbt Foderstoffer for følgende Beløb:

1888 .....	153,000 Kr.
1889 .....	278,000 -
1890 .....	262,000 -

Landmandsforeningen paa Lolland og Falster til samlede Indkøb. Ifølge Aarsberetningen for 1889--90 omfattede Foreningen 1400 Medlemmer med henved 80,000 Tdr. Land. Det samlede Fællesindkøb havde udgjort godt  $\frac{1}{4}$  Mill. Kr. fordelt saaledes:

Foderstoffer .....	187,000 Kr.	} 245,000
Kunstgødninger...	41,000 -	
Markfrø .....	17,000 -	

Beløbet er større end i noget foregaaende Aar siden Foreningens Stiftelse 1870.

Holbæk Amts Indkøbsforening for Kunstgødning har i de sidste 20 Aar (1871--90) fordelt for omtr.  $\frac{3}{4}$  Mill. Kr. Kunstgødning, altsaa aarlig for en Værdi af henved 40,000 Kr. I de senere Aar har der været nogen Aftagen i Beløbet.

Landmandsforeningen i Jylland til Indkøb af kunstig Gødning (ledes fra Viborg) har i de sidste Aar fordelt for følgende Beløb:

1888 .....	99,000 Kr.
1889 .....	102,000 -
1890 .....	103,000 -

Den er stiftet 1869 og har tidligere haft en større Omsætning, i Aarene 1875--80 dobbelt saa stor som nu.

Saavidt jeg skønner vil den foranførte samlede Sum for Fællesindkøb af Kunstgødning og Markfrø nogenlunde give en Forestilling om det virkelige Omfang: for Foderstoffernes Vedkommende er dette derimod ikke

Tilfældet. I de senere Aar er det nemlig bleven ganske almindeligt, at Andelsmejerierne besørge Fællesindkøbet af Foderstoffer for deres respektive Kredse, og fra flere af de førnævnte Foreninger meddeles, at deres Indkøb ere aftagne i de senere Aar, fordi Distriktets Andelsmejerier have overtaget dette Arbejde. Undertiden foretages Fællesindkøb for flere Andelsmejerier under Et; saaledes findes for Fyn en Centralforening af Andelsmejerier, der iøvrigt foruden Foderstoffer køber Kul og andre Produktionsfornødenheder for Mejerierne. Paa lignende Maade virker den saakaldte Exportforening, der omfatter henved 100 Andelsmejerier, hvis Omsætning ledes fra København. Efter Meddelelse fra denne Forening har den i det sidste Regnskabsaar købt for 200,000 Kr. Foderstoffer foruden Kul m. m.

Fællesindkøb af Kreaturer, der i Tyskland i visse Egne med smaa og fattige Jordbrugere har haft en meget gavnlig Indflydelse paa den der herskende Aager har her i Landet kun spillet en Rolle ved Indkøb af Avlsdyr; allerede i en Aarrække have flere Landboforeninger indkøbt værdifulde Avlsdyr ved sagkyndige Mænd; de indkøbte Dyr sælges senere til Medlemmerne ved Avktion.

Fællesindkøb og fælles Brug af Maskiner har hidtil kun spillet en lille Rolle, endskønt denne Form af Samvirken fortjente en større Udbredelse, da mange Maskiner i det enkelte Landbrug benyttes saa kort Tid, at de meget godt kunne tjene til fælles Afbenyttelse for flere.

Hvad Afsætningsforeningerne angaar, maa man lægge Mærke til, at det er overordentlig vanskeligt for den lille Jordbruger at holde sig à jour med

Markedets Fordringer, og han har ofte ikke Ide om den Fordring, der i den store Handel stilles til Varernes Ensartethed, Godhed, Indpakningsmaade, ligesom det ofte skorter paa Initiativ til at gøre Forandringer i saa Henseende.

Hovedfordelene ved Afsætningsforeningerne for Landmanden, særlig den mindre, er derfor (naar Foreningerne ere organiserede som de bør være) for det første, at Foreningerne bidrage væsentlig til at afhjælpe foran nævnte Mangler, og dernæst, at det ved Samvirkningen bliver muligt at virke for Varernes Afsætning i Kredse, hvor de hidtil ikke ere nok kjendte, og endelig, at mulige overflødige Melleghandlere spares og at Ringe mellem Forhandlerne kunne brydes.

Blandt Afsætningsforeninger for Mejeriprodukter indtager her i Landet den saakaldte Exportforening for Smør i København, den mest fremtrædende Plads, og der findes, saa vidt mig bekendt, ikke andre Afsætningsforeninger af Betydning for Mejeriprodukter. Denne Forening traadte i Virksomhed i Slutningen af 1888 og naaede snart en stor Omsætning. Den sælger for Tiden Smør fra henved 100 Andels- og Fællesmejerier til en Værdi af godt 8 Mill. Kr.\*) om Aaret. Det er bekendt, at Foreningens Virksomhed har været Genstand for stærk Kritik, og at der er fremkommen mange Udtalelser om, at den Maade, paa hvilken den afsætter Smørret i England, har skadet den danske Smørhandel; men der mangler Udenforstaaende et tilstrækkeligt Materiale af klare Kendsgerninger til at

---

\*) Efter Meddelelse fra Højesteretssagfører Alberti.

dømme i denne Sag. Det er tidligere omtalt, at Foreningen ogsaa beskæftiger sig med Fællesindkøb.

Foreninger til Afsætning af Slagtekvæg ved en fælles Kommissionær eller paa anden Maade findes hist og her i Udlandet, men saavidt vides ikke herhjemme.

Det samme gælder om Afsætningsforeninger for Avlsdyr; disse faa en særlig Betydning, for det første fordi der ikke findes et saa almindeligt Marked for disse som for mange andre Landbrugsprodukter, saa at det ikke er saa let for Køber og Sælger at finde hinanden, hvorved en vis Reklame maa anvendes, navnlig naar Markedet er i Udlandet; dernæst har netop for vore Forhold Afsætning af forædlede Avlsdyr en særlig Betydning; endelig bevares derved bedre en saadan Forretning, end naar de enkelte Landmænd operere hver for sig. Et Tilløb til Dannelse af saadanne Foreninger er i det sidste Aar sket ved Oprettelse af Bureauer for Salg af Avlsdyr, af hvilke findes et i Odense og et i Aarhus. I Udlandet har Afsætning af Avlsdyr til andre Lande bragt betydelige Fordele, men ogsaa undertiden skadet Avlen i Landet selv, fordi Salget ikke har været ledet tilstrækkelig godt. Det er tilstrækkeligt at minde om Englands og Hollands Afsætning af Avlsdyr til Evropa og Amerika. I Holland (Friesland) eksisterer en Afsætningsforening blandt Kvægavlere med det Formaal at holde Handelen med hollandsk Kvæg i et sundt Spor.

Noget lignende som om Afsætningen af forædlede Husdyr gælder om Afsætningen af forædlede Frø- og Kornvarer til Saasæd. Af Foreninger, der omfatte dette Formaal, kender jeg dog kun en, »De samvirkende Sogneforeningers Frøhandel«. Den er beregnet særlig

paa at lette Afsætningen for ganske smaa Jordbrugere, og Virksomheden paa dette Omraade er en Gren af de samvirkende Sogneforeningers Virksomhed, der omfatter flere andre Formaal; gennem disse Foreningers Bestyrelse udøves en Kontrol med det Frø, der skal afsættes. Afsætningen udgjorde for

1889 omtr.....	1,500 Kr.
1890 — .....	4,000 -
1891 — .....	21,000 -*)

En Vare, for hvilken Afsætningsforeninger for mindre Kredse vilde være særlig paa sin Plads, er Æg; det er sandsynligt, at den Kontrol, som derved kunde øves, vilde kunne gøre megen Gavn ved at hæmme de Misbrug, som true med at skade vor Æggeudførsel til England i høj Grad. Det er mig dog ikke bekendt, at der eksisterer Foreninger af denne Art; men der er nylig af en engelsk Agent her i Landet fremsat Forslag i lignende Retning, gaaende ud paa at lade Andelsmejerierne fungere som Samlingssteder for Æggene.

For Afsætning af Frugt og Havesager findes i Udlandet flere Foreninger blandt Jordbrugere, og der er ogsaa her i Landet begyndt paa Sagen; med Hensyn til disse Varers Ensartethed, Godhed og rigtige Pakningsmaade for Udførslen trænger den mindre Jordbruger i Reglen til Vejledning og Kontrol, og Foreningerne kunne derfor i denne Henseende udøve en meget gavnlig Indflydelse. Paa den anden Side ville saadanne Foreninger have at henvende deres Opmærksomhed paa, at der ikke kommer Overproduktion. En Forening

---

\*) Efter Meddelelse fra Formanden, Redaktør Øehlerik.

væsentlig bestemt til at fremme Udførslen er stiftet i de senere Aar under Navn af »Foreningen til Udførsel af Havesager«.

Foreningen til Udførsel af Havesager er stiftet i Midten af 80erne, ved Initiativ af den nuværende Formand, Mads Johansen paa Fyn, og har nu flere Tusende Medlemmer Landet over. 1889 udførte Foreningen for henved 100,000 Kr., mest Æbler, Tomater, Ribs, Solbær. Foreningen staa i Forbindelse med et Aktieselskab, der har en Kapital af 300,000 Kr. og ejer de 3 Frugtkonservesfabriker ved Faaborg, Svendborg og Nørre-Aaby paa Fyn\*).

---

Til Slutning skal jeg berøre Udviklingen af Andelsvirksomhed og Fællesindkøb paa Landbrugets Omraade i England, Frankrig og Tyskland.

I England har Foreninger til Fællesindkøb længe eksisteret. De saakaldte Landmandsklubber (farmers clubs) have iblandt deres Hovedopgaver den at gøre fordelagtige Indkøb af Gødnings- og Foderstoffer til deres Medlemmers Forbrug; disse Klubber staa i Forbindelse med en Centralforening (central farmers club) i London, og der findes en saadan Klub i næsten hvert Grevskab, undertiden endog flere i et Grevskab. Efter at der er gjort Overslag over Medlemmernes Behov af de nævnte Stoffer, slutter Bestyrelsen Kontrakt med Fabrikanterne eller de Handlende om Leverance til en gros Priser og under Garanti for et vist Indhold af de værdifulde

---

\*) Efter Meddelelse fra Formanden, M. Johansen.

Stoffer, idet der udtages Prøver, efter at Varerne ere samlede i Klubbernes Magasiner. Klubber af denne Art ere meget talrige, især i det nordlige England. hvor hvert Distrikt ofte har sin Klub. Disse Klubber tilsigte ikke nogen Gevinst paa Omsætningen, men sætte deres Hovedformaal i at skaffe gode Varer til passende Priser.

En ligefrem Forretning drive derimod de saakaldte *cooperative associations*, der foruden Foder- og Gødningsstoffer tillige levere deres Medlemmer Frø samt Maskiner og Redskaber; disse Foreninger levere ogsaa Varer til andre end deres Medlemmer. De have imidlertid en langt mindre Udbredelse end *farmers clubs* og skulle ikke have udrettet meget.

Foreninger mellem Landmændene til Køb eller Salg af Kreaturer, Korn eller Frugt af større praktisk Betydning findes ikke i England; lige saa lidt findes virkelige Foreninger mellem Landmænd til Afsætning af Mælk, Smør eller andre Mejeriprodukter.

Andelsmejerierne have heller ikke nogen Betydning i England; derimod findes et betydeligt Antal Fællesmejerier\*).

I Frankrig har Loven af 21. Marts 1884 fremkaldt en stor Mængde Foreninger, som beskæftige sig med Indkøb af Landbrugets Produktionsfornødenheder (*syndicats agricoles*). Det hedder om disse Foreningers Formaal, at det udelukkende er at undersøge og forsvare Landbrugets økonomiske Interesse. Ifølge de franske landøkonomiske Tidsskrifter var der i Frankrig

---

\*) I Irland er man begyndt Anlæg af Andelsmejerier efter dansk Mønster.



allerede i 1888 400 saadanne Foreninger med 300,000 Medlemmer, og et Par Hundrede af disse Foreninger vare sammensluttede til en Centralforening under Ledelse af la société des agriculteurs i Frankrig.

I Tyskland have de forskellige Foreninger til fælles Omsætning af Landbrugets Produkter eller Forbrugsgenstande (hvorved ses bort fra de egentlige Forbrugsforeninger) allerede en betydelig Udbredelse. Ifølge de seneste Oplysninger, der ere komne mig i Hænde, var der i Begyndelsen af indeværende Aar i Preussen henved 1000 Foreninger for Fællesindkøb og fælles Salg foruden ligesaa mange Fælles- eller Andelsmejerier. Ved en Lov af 4. Juli 1868 tilvejebragtes et Grundlag for saadanne Foreninger, hvorved dog var den Mangel, at saakaldte »eingetragene Genossenschaften« kun kunde dannes ved solidarisk Forpligtelse for de enkelte Medlemmer. I de første Aar efter 1868 er det nærmest Kreditforeninger, der dannes. Saadanne mindre Foreninger opstode i stort Antal og gjorde stor Nytte overfor den Aager, under hvilken det lille Landbrug i Tyskland har lidt saa meget. En nyere Lov af 1. Maj 1889 har fjernet Vanskeligheden med den solidariske Forpligtelse, og det synes, som om de forskellige Foreninger derved have faaet mere Vind i Sejlene.

Det gjælder i Tyskland som overalt, at disse Foreninger have deres største Betydning for det lille og det middelstore Landbrug. Det har derfor mest udbredt sig i Egne, hvor der findes store Mængder af smaa Jordbrug samlede. Særlig er Storhertugdømmet Hessen bekendt for en stor og vel organiseret Udvikling af disse Foreninger.

Det Maal, som Forkæmperne for denne Sag i Tysk-

land stræbe hen imod, ses ret godt af en Resolution, som blev vedtaget paa et Møde, en saakaldet »Landwirthschaftlicher Genossenschaftstag« i Berlin den 19. Jan. d. A., hvortil var mødt Repræsentanter fra forskellige Egne af Tyskland. Resolutionen lyder i det væsentlige saaledes:

Det almindelige Møde for Landbrugets Andelsvæsen anser det for at være paatrængende nødvendigt, saavel i landøkonomisk, som i social Henseende, at Landbrugets Andelsforretninger faa den største Udbredelse, og anbefaler med dette Formaal for Øje:

a) Dannelsen af lokale Andelsforretninger over hele Landet. For hver særlig Forretningsgren dannes en særlig Andelsforretning.

b) Alle de Andelsforretninger, som saaledes tjene Landbrugets Interesser, sammensluttes til et Forbund, hvis Opgave er Revision, Repræsentation udadtil og Udvikling af Andelsvæsenets Organisation. Sammenlutningen bør helst være provinsvis eller i Tilslutning til Landbrugets Centralforeninger eller andre lignende Korporationer.

c) Indenfor hvert Forbund forenes de Andelsforretninger, der beskæftige sig med samme Gren, til en Fællesforretning.

d) For alle Andelsforretninger i et Forbund oprettes en Fælleskasse, som skal besørge Pengeomsætningen og lette Krediten.

e) Alle Forbundene for de forskellige Provinser forenes til en Centralforening.

f) Fælleskasserne forenes til en Bank.

g) Til Fremme af disse Formaal opfordres Landbrugets Centralforeninger eller lignende Korporationer i

Egne, hvor Landbrugets Andelsforretninger endnu ikke ere organiserede, til at nedsætte Kommissioner, der skulle virke til Fremme af Sagen.

---

Andelsbevægelsen vil, udviklet paa rette Maade, kunne medføre betydelige Fordele for det danske Landbrug; den vil kunne bidrage til, at den lille Jordbrugers økonomiske Selvstændighed sikres, og til, at han faar et passende Udbytte af sit Arbejde; den vil lette tekniske Fremskridt og spare overflødige Mellemmænd.

Paa den anden Side vil den, naar den ikke føres i det rette Spor, kunne medføre betydelige Ulemper. Den vil kunne gribe forstyrrende ind i den sunde Handel, den kan give sig i Lag med Opgaver, den ikke magter, og man ser ofte en Tendens til at lægge Hovedvægten paa billige Varer, hvorved den samvittighedsfulde Handlende trykkes.

Betragter man den hele Bevægelse i Forhold til dens Opgave og det Program, der fra forskellige Sider opstilles, maa man sige, at den endnu er i sin Barndom, og at den kan antage store Dimensioner. Man maa derfor haabe, at den kan blive ledet ad en rigtig og sikker Vej, hvorved en Samvirken mellem Handlens og Landbrugets Repræsentanter vilde være af den største Betydning.

---